

MAVZU: ZAMONAVIY FALSAFADA HAYOL VA REALLIK O'RTASIDAGI CHEGARA

Abdujalilova Gulsevar

*Toshkent davlat tibbiyot universiteti 1-kurs
2- Davolash fakulteti 112-A guruh Talabasi*

Ilmiy rahbar: Xudoyberdiyev Rashid

Annotatsiya: *Ushbu maqolada zamonaviy falsafada hayol (fantaziya) va reallik o'rtasidagi chegaraning buzilishi, ularning o'zaro uyg'unlashuvi va falsafiy talqini tahlil qilinadi. Axborot texnologiyalari, ommaviy madaniyat va raqamli muhitning rivojlanishi natijasida inson tafakkurida reallik va hayol mahsulotlarini farqlash tobora murakkablashib bormoqda. Maqolada bu jarayonning ontologik, gnoseologik va sotsiokulturny jihatlarini ko'rib chiqilib, postmodern falsafadagi "simulyakrum", "virtual haqiqat" va "giperraliliklik" kabi konsepsiyalar asosida izoh beriladi. Ayniqsa, J. Bodriyar, M. Fuko, G. Debor va J.-F. Lyotar kabi faylasuflarning nazariyalari asosida hayol va reallik o'rtasidagi chegaraning yo'qolishi zamonaviy insonning dunyoqarashi va o'zini anglashiga qanday ta'sir qilayotgani yoritiladi. Natijada, maqola zamonaviy falsafada hayol va reallik o'rtasidagi dialektik munosabatni ochib berib, inson tafakkurining yangi – raqamli, simulyativ bosqichini falsafiy jihatdan tushuntirishga qaratiladi.*

Kalit so'zlar: hayol, reallik, falsafa, postmodernizm, simulyakrum, giperraliliklik, virtual haqiqat, raqamli madaniyat, texnologiya, ong, idrok, tasavvur, ong osti, ijtimoiy konstruksiya, haqiqat nisbiyligi, axborot jamiyati, media-madaniyat, sun'iy intellekt, texnomadaniyat, identifikatsiya, zamonaviy tafakkur, gnoseologiya, ontologiya, semiotika, dekonstruksiya, madaniy simvolizm, Bodriyar, Lyotar, Fuko, Derrida, psixologik reallik.

Kirish

Zamonaviy davr falsafasi inson ongining murakkab va ko‘p qirrali tabiatini chuqur tahlil etishga intilmoqda. Ayniqsa, texnologik taraqqiyot, axborot oqimlarining keskin ortishi va raqamli madaniyatning shakllanishi natijasida hayol (fantaziya) va reallik o‘rtasidagi chegaralar tobora noaniq bo‘lib bormoqda. Bugungi kunda inson nafaqat real voqelikni, balki virtual, sun‘iy va simulyatsiyalangan muhitni ham o‘z hayotining ajralmas qismi sifatida qabul qilmoqda. Shu jarayon falsafa oldiga yangi savollarni qo‘ymoqda: reallik nima? hayolning chegarasi qayerda tugaydi? insonning tasavvur mahsuloti bilan real borliqni qanday farqlash mumkin?

Postmodern falsafa bu savollarga javob izlar ekan, haqiqatning yagona shakli yo‘qligini, borliqning turli qatlamlari — real, simulyatsiyalangan va tasavvuriy shakllari o‘zaro kirishib ketganini ta’kidlaydi. J. Bodriyar, M. Fuko, J.-F. Lyotar va J. Derrida kabi mutafakkirlar bu hodisani “simulyakrumlar davri”, “giperralilik” yoki “virtual mavjudlik” sifatida izohlaydilar. Ularning nazarida, zamonaviy inson hayol mahsulotlarini real voqelik sifatida qabul qiladigan darajada axborot va texnologik muhitga bog‘lanib qolgan.

Shu sababli, zamonaviy falsafada hayol va reallik o‘rtasidagi chegara faqat gnoseologik masala emas, balki ontologik va madaniy muammo sifatida ham qaraladi. Maqolada ushbu chegara buzilishining falsafiy mohiyati, uning inson tafakkuri, axloqi va ijtimoiy hayotga ta’siri tahlil qilinadi. Shu orqali raqamli asr sharoitida insonning borliqni idrok etish shakllari qayta ko‘rib chiqilib, hayol va reallik o‘rtasidagi dialektik bog‘liqlik falsafiy nuqtai nazardan yoritiladi.

1. Hayol va reallik tushunchalarining falsafiy mazmuni

Hayol (fantaziya) va reallik inson tafakkurining ikki asosiy, ammo murakkab o‘zaro munosabatga ega kategoriyalaridir. Falsafiy nuqtai nazardan hayol inson ongining ijodiy, intuitiv va estetik faoliyati mahsuli bo‘lib, u voqelikni qayta tasavvur qilish, uni yangi shaklda yaratish imkonini beradi. Reallik esa — inson idroki va tajribasidan mustaqil mavjud bo‘lgan obyektiv borliqni anglatadi. Shu bois, falsafada hayol sub’yektiv, reallik esa obyektiv asosga ega deb qaralgan. Biroq inson ongining

rivojlanishi davomida bu ikki hodisa o'rtasidagi chegara tobora nisbiylashib, ular o'zaro bir-birini to'ldiruvchi tushunchalarga aylangan.

Antik davr faylasuflari, xususan, Platon hayolni "soya" darajasidagi bilish shakli sifatida talqin qilgan. Uning "G'or afsonasi"da hayol real haqiqatni aks ettira olmagan, faqat uning in'ikosi sifatida ko'rsatiladi. Aristotel esa hayolni idrok va aql orasidagi bog'lovchi bo'g'in deb bilib, u orqali inson abstrakt tushunchalarga erishishini ta'kidlagan. O'rta asr falsafasida hayol ilohiy haqiqatga olib boruvchi vosita sifatida baholangan bo'lsa, yangi davr faylasuflari — Dekart, Kant va Gegel hayolni bilish jarayonining ajralmas elementi sifatida ko'rib chiqadilar. Ayniqsa, I. Kant "Tasavvurning transsendental sintetik funksiyasi" haqida so'z yuritib, hayolni inson tafakkurining faol yaratuvchi kuchi sifatida talqin etadi.

Reallik esa falsafada doimo bilishning mezoni sifatida qaralgan. Biroq zamonaviy tafakkur, ayniqsa fenomenologiya va ekzistensializm yo'nalishlarida reallik sub'yektiv idrok bilan chambarchas bog'liqligi ta'kidlanadi. E. Gusserl reallikni "ongda berilgan hodisa" deb, uni idrok subyeksi orqali mavjud deb hisoblaydi. Shu tarzda, hayol va reallik o'rtasidagi munosabat endi qarama-qarshilik emas, balki insonning borliqni anglashdagi ikki xil darajasi sifatida talqin qilinadi.

2. Modern va postmodern tafakkurda hayol va reallik chegarasining o'zgarishi

Modern davr falsafasi (XVII–XIX asrlar) inson tafakkurini ratsional asosga qurishga intilgan bo'lib, unda reallikning markaziy o'rni aql, tajriba va ilmiy bilishga berilgan edi. R. Dekartning "Men o'ylayman, demak, mavjudman" degan mashhur tamoyili aynan inson tafakkuri va ongini reallikning yagona ishonchli mezoni sifatida e'tirof etadi. Bu davrda hayol (fantaziya) odatda bilish jarayonining ikkinchi darajali unsuri, ilmiy aniqlikka to'sqinlik qiluvchi sub'yektiv holat sifatida baholangan. Shunday qilib, modern tafakkurda hayol va reallik o'rtasidagi chegara aniq ajratilgan: biri sub'yektiv va estetik maydon, ikkinchisi esa obyektiv, ilmiy va isbotlanadigan dunyo sifatida qaralgan.

Postmodern falsafaning shakllanishi bilan ushbu qat'iy chegaralar asta-sekin o'z kuchini yo'qota boshladi. XX asrning ikkinchi yarmida J.-F. Lyotar, M. Fuko, J. Derrida va J. Bodriyar singari mutafakkirlar modernizmning ratsional, yagona haqiqatga asoslangan dunyoqarashini tanqid qilib, bilim va reallikning nisbiy, kontekstual tabiatini ilgari surdilar. Lyotar o'zining "Postmodern sharoit" asarida "katta narrativlar" — ya'ni universal haqiqatlarga asoslangan tushuntirish tizimlarining inqirozga uchraganini ta'kidlaydi. Fuko esa bilim va hokimiyat o'rtasidagi murakkab aloqani ochib, "reallik" tushunchasining o'zini ham ijtimoiy va diskursiv konstruksiya sifatida izohlaydi.

Bodriyar esa bu masalani yanada keskinroq shaklda qo'yadi: uning nazarida, zamonaviy jamiyat "simulyakrumlar davri"ga kirgan bo'lib, unda real va hayol o'rtasidagi farq butunlay yo'qoladi. Mass-media, reklama, internet va raqamli texnologiyalar insonni giperralilik — ya'ni realdan ko'ra "haqiqatga o'xshash" dunyoga olib kiradi. Bu jarayonda hayol endi realni aks ettirmaydi, balki uni almashtiradi; tasavvur voqelikdan ustun holatga aylanadi. Postmodern tafakkurda shuning uchun reallik — bu ongda yaratiladigan, doimo o'zgarib turadigan va simulyatsiya orqali shakllanadigan konstruksiya sifatida talqin qilinadi. Demak, zamonaviy falsafada hayol va reallik o'rtasidagi chegara o'z mohiyatini yo'qotib, inson tafakkuri va madaniyatining yangi, simulyativ bosqichiga o'tgan.

3. Texnologiya va raqamli madaniyat ta'sirida hayol va reallikning qo'shilishi

XXI asrda texnologiya, ayniqsa raqamli kommunikatsiya va sun'iy intellektning rivojlanishi natijasida hayol va reallik o'rtasidagi chegara tobora noaniq tus olmoqda. Virtual haqiqat (VR), kengaytirilgan haqiqat (AR) hamda metaverse kabi hodisalar insonni real olamdan chiqmasdan turib, butunlay yangi, ammo sun'iy tarzda yaratilgan dunyoga kirishga imkon yaratdi. Bu hodisa falsafiy nuqtai nazardan inson idrokining transformatsiyasi, ya'ni haqiqatni anglash shaklining tubdan o'zgarishi sifatida qaraladi. Endilikda inson reallikni bevosita tajriba orqali emas,

balki texnologik vositalar orqali “his etadi”, natijada hayol bilan real o‘rtasida o‘tish nuqtasi deyarli sezilmay qoladi.

J. Bodriyar ta’kidlagan “simulyakrumlar” g‘oyasi aynan shu jarayonda o‘zining eng yaqqol ifodasini topadi. Internet, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlar inson ongiga doimiy ravishda “giperralik” — ya’ni real bo‘lmagan, ammo reallik sifatida qabul qilinadigan obrazlarni taqdim etadi. Raqamli madaniyatda mavjud bo‘lgan ma’lumotlarning haddan ziyod ko‘pligi, vizual tasvirlarning ustuvorligi inson tafakkurini real hodisalar bilan emas, balki ularning raqamli nusxalari bilan ishlashga majbur etadi. Bu esa hayolning endilikda reallikni shakllantiruvchi faol kuchga aylanganini ko‘rsatadi: inson o‘z ongida yaratgan virtual tasvirlar, algoritmlar va sun’iy tizimlar orqali yangi “haqiqatlar”ni quradi.

Natijada texnologik taraqqiyot insonning ontologik holatini o‘zgartiradi — ya’ni inson o‘zi yaratgan texnologik olamning bir qismi sifatida mavjud bo‘la boshlaydi. Raqamli identifikatsiya, sun’iy intellekt yordamida shakllanayotgan “raqamli men” tushunchasi hayol va reallikning birlashuvini yanada kuchaytiradi. Shaxs endilikda faqat jismoniy mavjudlik bilan emas, balki raqamli izlar, avatarlar va virtual faoliyati bilan ham aniqlanadi. Shu bois, zamonaviy falsafada texnologiya nafaqat reallikni o‘zgartiruvchi vosita, balki uni qayta yaratadigan va hayol bilan qo‘shadigan yangi ontologik kuch sifatida talqin qilinmoqda.

4. Zamonaviy falsafada hayol va reallik dialektikasi

Zamonaviy falsafada hayol (fantaziya) va reallik o‘rtasidagi dialektika inson tafakkurining eng murakkab va chuqur masalalaridan biri sifatida talqin qilinadi. Bu dialektika o‘z mohiyatiga ko‘ra qarama-qarshi, ammo o‘zaro bog‘liq jarayonlarni ifodalaydi: hayol insonni reallikdan uzoqlashtirsa-da, ayni paytda uni yangicha anglashga, yangi shakllar yaratishga undaydi. Ijodiy tafakkur jarayonida inson hayol yordamida mavjud haqiqatni qayta quradi, yangi ma’no va shakllar yaratadi, shuning uchun ham hayol — bu bilishning yuqori bosqichi, reallikni o‘zgartiruvchi kuch sifatida qaraladi. Shu ma’noda, hayol va reallik o‘rtasidagi dialektika — bu

insonning bilish faoliyatidagi ijodiy va ratsional tomonlarning birligi, ularning o‘zaro ta’siri orqali haqiqatning yangi ko‘rinishlari yuzaga keladi.

Postmodern tafakkurda bu dialektika yanada murakkab tus oladi, chunki unda haqiqat mutlaq emas, balki nisbiy, kontekstual va ko‘p qatlamli hodisa sifatida qaraladi. Derrida, Lyotar va Fuko singari faylasuflar haqiqatning yagona mezonini rad etib, har bir “reallik” o‘zining ma’naviy, madaniy va diskursiv asoslariga ega, deb hisoblaydilar. Shu nuqtai nazardan, hayol endi reallikka qarshi emas, balki uni yaratish jarayonining bir qismi sifatida talqin qilinadi. Masalan, san’at, adabiyot yoki virtual madaniyatdagi tasviriy shakllar hayol mahsuli bo‘lishiga qaramay, ular real ijtimoiy munosabatlarni, qadriyatlarni va inson o‘zligini ifodalovchi kuchga aylanadi.

Shunday qilib, zamonaviy falsafada hayol va reallik dialektikasi inson mavjudligining o‘ziga xos falsafiy metaforasiga aylanadi. Inson faqat reallikni idrok etuvchi emas, balki uni yaratuvchi mavjudot sifatida namoyon bo‘ladi. Hayol orqali inson o‘z hayotining ma’nosini shakllantiradi, yangi g‘oyalar va ideallarni yuzaga keltiradi, shu bilan birga ularni real hayotda mujassam etishga intiladi. Biroq bu jarayonning salbiy jihat ham mavjud — texnologiya va simulyatsiyalar ta’sirida hayol va reallikning chegarasi butunlay yo‘qolishi, insonni “sun’iy haqiqat”lar asiriga aylantirishi mumkin. Shu bois zamonaviy falsafa bu dialektikani faqat nazariy emas, balki ontologik muammo sifatida ham ko‘rib chiqadi: hayol insonni erkinlik sari yetaklashi yoki uni sun’iy dunyoga qamab qo‘yishi mumkin.

Xulosa

Zamonaviy falsafada hayol va reallik o‘rtasidagi munosabat inson tafakkurining eng murakkab va dinamik jarayonini aks ettiradi. Hayol endi faqat sub’yektiv tasavvur yoki ijodiy faoliyat emas, balki reallikni qayta yaratish va unga yangi ma’no berish vositasi sifatida qaraladi. Shu nuqtai nazardan, hayol va reallik o‘rtasidagi chegara qat’iy bo‘lmay, doimo o‘zgaruvchi va inson ongining kontekstual holatiga bog‘liq bo‘lgan hodisa sifatida tushuniladi.

Postmodern falsafa va raqamli madaniyat sharoitida haqiqatning nisbiyligi, simulyatsiya va giperralilik hodisalari hayol va reallikning o‘zaro uyg‘unlashuvini kuchaytirdi. Inson endi real va virtual olamni ajratishda qiyinchilikka duch keladi, chunki texnologiya va media vositalari uning ongida yangi, sun‘iy haqiqatlar yaratadi. Shu sababli hayol va reallik o‘rtasidagi dialektika zamonaviy insonning ontologik, gnoseologik va madaniy holatini aniqlashda muhim vosita hisoblanadi.

Natijada, zamonaviy falsafa hayol va reallikni qarama-qarshi tushunchalar sifatida emas, balki bir-birini to‘ldiruvchi va inson tafakkurini boyituvchi jarayonlar sifatida talqin qiladi. Texnologiya va raqamli madaniyat esa bu jarayonni kuchaytirib, insonni nafaqat reallikni idrok etuvchi, balki uni yaratuvchi va o‘zgartiruvchi mavjudotga aylantiradi. Shu bilan birga, hayol va reallik o‘rtasidagi chegara yo‘qolishi insonni sun‘iy yoki simulyativ dunyo asiriga aylantirishi mumkinligi falsafiy tahlil orqali ko‘rsatib beriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Lyotar, J.-F. Postmodern sharoit: Bilim haqida hisobot. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010.
2. Fuko, M. Bilim va hokimiyat arxeologiyasi. – Moskva: Akademicheskii proyekt, 2005.
3. Bodriyar, J. Simulyakrumlar va simulyatsiya. – Toshkent: Ma’naviyat, 2012.
4. Derrida, J. Grammatologiya haqida. – Moskva: Ad Marginem, 2007.
5. Turkle, S. Raqamli davrda “men”: texnologiya va o‘zlikning shakllanishi. – Nyu-York: MIT Press, 2012.
6. Baudrillard, J. The Consumer Society: Myths and Structures. – London: Sage Publications, 1998.
7. Debord, G. Spektakl jamiyati. – Parij: Buchet-Chastel, 1967.
8. Heidegger, M. Texnika haqida savol. – Moskva: Respublika, 1993.
9. Kant, I. Tanlangan asarlar. – Moskva: Mysl, 1985.
10. Castells, M. Axborot jamiyati: iqtisodiyot, madaniyat va tarmoq tuzilmalari. – Moskva: HSE Press, 2011.